

CSÁSZÁR ELEMÉR: A MAGYAR IRODALOM JELLEMZŐ VONÁSAI

It jelent a magyar irodalom a művelt Nyugatnak? A legfontosabb kérdés ez, ha irodalmunkat nem a maga nemzeti körülhatároltságában tekintjük, hanem mint integráns részét az egyetemes emberi szellem életének. Könnyen megkapjuk rá a feleletet, ha irodalmunkra is alkalmazzuk a világirodalmi érték kritériumát. Nem kell mást tennünk, mint megállapítani, mit adott a magyar szellem irodalmi téren az európai közműveltségnek, mennyi és milyen magyar irodalmi alkotás lett része a világirodalomnak. Az eredmény nagyon lehangoló. Milyen magyar műveket ismernek külföldön, milyen magyar könyvek élnek a művelt Nyugaton? Petőfi költeményei, Madách Imre *Ember tragédiája*, Jókai és Mikszáth Kálmán regényei, Herczeg Ferencnek egy-két s Molnár Ferencnek sok drámája, valamint egy csomó újabb magyar színmű. Együttvéve sem sok s irodalmunk súlya a világirodalom egészében nagyon csekély.

Ez az ítélet ma még megföllebbezhetetlen, de – még ha objektív mérőeszközzől történt is a leolvasása – igazságos-e? Érezzük, sőt bizonyítani is tudjuk, hogy nem. Irodalmunk nagyobb szerepre volna hivatva a világirodalom színpadán, mint amilyen neki jutott, de valami végzetes erő megbénítja expansióját, s irodalmunknak világirodalmi viszonylatban is elsőrangú alkotásai nem tudták magukra vonni a művelt világ figyelmét. A XVI. századi Balassi Bálint páratlanul szubjektív katona-

dalai és szerelmes énekei, a romantika magyar vezéregyéniségének, Vörösmarty Mihálynak, főséges hazafias énekei és reflexív költeményei a maguk idejében Európa-szerte számot tehettek volna; Zrínyi Miklós gr. főséges eposza (1651), Csokonai erőből duzzadó komikus eposza, a *Dorottya* (1802), Katona József tiszta és teljes tragikumú nemzeti drámája, a *Bánk bán* (1822), állják a versenyt koruk legjelesebb külföldi párjukkal; Arany János epikája pedig a művészetnek ugyanazt a magas fokát jelenti, mint Petőfi lírája – s Petőfit egy nyugati esztétikus Homeros, Shakespeare és Goethe mellé állítja.

Ezekről a költőkről, ezekről a művekről és sok más igazi értékről a művelt Nyugat nem vesz tudomást, pedig velük irodalmunk súlya meg-szorosozódnék. Érvényesülésük gátja kisebb részben erős, sajátos magyarságuk – teljes élvezésük megköveteli a magyar históriának, a magyar léleknek, a magyar életnek ismeretét – nagyobb részben a magyarság nyelvi és politikai elszigeteltsége. Rokontalan nemzetek vagyunk Európában a messze Keleten, nincs pártfogónk, de volt hatalmas ellenségünk, Ausztria, amely elzárt bennünket a Nyugat elől. Mint mesés ország, a csikósok és betyárok délibábos pusztája élt a magyar a Nyugat képzetvilágában, legföllebb még a törökkel vívott évszázados harcainkról tudtak, de arról nem, hogy nekünk is van színes, gazdag, nagyértékű költészetünk, s hiába is tudtak volna, nem volt hozzájuk kulcsuk: az a nyelv, amelyen költészetünk szól, a magyar, nem tartozik a művelt európai nyelvek indogermán családjába, ural-altáji nyelv az, rokonai messze északon és keleten vannak, Ázsiában. S mikor végre megismertek, mikor egyik-másik magyar alkotás nyugati nyelvekre fordítva közkinccse lett a világirodalomnak, nem mindig a legjellemzőbb és legértékesebb magyar költői munkákra esett a külföld választása - bizonyosság rá Herczeg Ferenc esete, akinek éppen legmélyebben szántó regényei és legmeggrázóbb drámái nem kerültek ki az országból.

Ilyen körülmények között költészetünk világirodalmi jelentőségénél alkalomszerűbb az a kérdés, vannak-e a magyar irodalomnak olyan tulajdonságai, amelyek megérdemlik a külföld figyelmét, amelyekkel reászolgál arra, hogy bekapcsolódjék a világirodalomba. Nem értékeket keresek tehát, hanem valami különösséget, valamit, amiben a magyar irodalom eltér a külföldétől. Ez az eltérés irodalmunk *szellemében* nyilvánul. A magyar irodalom szelleme más, mint a többié, szellemben jobban eltér irodalmunk a nyugati nemzetek irodalmától, mint azok egymástól. A magyar irodalomnak van élesen kirajzolódó jelleme, van erősen kibélyegzett egyénisége: ezt szeretném meglesni és fölmutatni. Az irodalom azonban élő, mozgó, folyton változó valóság: van-e benne valami állandó s hogyan lehet azt megragadni? Eljárásom sajátos lesz. Irodalmunkat egységes organizmusnak tekintve, hosszmetasztést csinállok rajta, végig irodalmunk

évezredes életén, s azután a metszési fölületek tükréről leolvasom irodalmunk jellemző vonásait, olyan rendben, amint azok a fejlődés során láthatóvá válnak. Amint majd sorjában elének tűnnek ezek a vonások belőlük észrevétlenül kialakul egy egyéni kép: a történeti magyar irodalom a maga sajátosságában.

A magyar irodalom évezredes életét említettem. De milyen nyúl vissza irodalmunk a múltba? Legrégibb magyar nyelvű emlékünkhöz egy Maria-siralom a XIII. és XIV. század fordulójáról, de emlékek, sőt nyomok híján is vissza tudunk menni a magyar költői szellemet nyomozva az Árpádok és vezérek korán s a honfoglalás idején át (IX. század) az V. századba, mikor Attila diadalai s a hun birodalom bukása tárgyat szolgáltatottak a magyarság énekeseinek. S nyilván voltak énekeik már azoknak a magyaroknak, akik mint első nemzedék váltak ki a nagy vérkeveredésből, a magyar nép *megszületése idején*, Krisztus urunk korában. *Milyen* volt az a költészet, *mely* az Ural lejtőjén, majd a szarmata síkságon *zengett* – *erre* a kérdésre *még* csak föltevést is megkockáztatni könnyelműség. Mégis, *még* irodalmunknak ebből a történelemelőtti korából *is ki tudunk* valamit következtetni a magyar irodalom jellemére vonatkozólag. A magyarság *egy* obi-ugor és *egy* türk néptörzs egyesüléséből eredt. *Nyelve* egészen ugor, etnikuma inkább török, de költészete, mióta csak megfigyelhető, szellemben és műformában a török költészettel alig érintkezik, az ugor költészettől meg éppen idegen, nem kapott tőlük semmit örökölni, vagy – ami egyre *megy* – csakhamar elvetette magától. Vajjon ebben a függetlenségben nem nyomozhatjuk-e joggal az első megrebbenését annak az érdekes tulajdonságnak, amely a későbbi, kifejlett magyar irodalmat jellemzi – röviden az eredetiség ösztönének nevezném. Azt értem rajta, hogy a magyar költői szellem az anyag kialakítására már kezdettől fogva keresett s gyakran talált is valami sajátos módot és sajátos formát. Innen van, hogy írott irodalmunknak már első századaiban, mikor íróink még jórészt idegenből átvett anyaggal dolgoznak, egész sora fejlett ki a gyökeres magyar műformáknak (siraloménekek, politikai versek, vitatkozó dráma, bibliai epika, stb.), amelyek a külföldi irodalmakban ismeretlenek.

Mikor nemzetünk életében a pogánykor letűnt, az új évezred első évében, a keresztény középkor folyamán, 1526-ig, különös jelenség észlelhető irodalmunk világában. Irodalmunk – ha ugyan szabad ezt a terminust anachronisztikusan ráhúzni az akkori viszonyokra – két egymással alig érintkező félre szakadt. Volt *élő* költészetünk, a pogánykori költészet folytatása, zenekísérettel, koboz vagy hegedű pengetésével előadott és énekelt költészet, amellyel hivatásos énekmondók mulattatták a népet, s lett mellette *írott* irodalmunk, a keresztény érzés- és gondolatvilág tolmácsa.

Amaz átvette és megőrizte a pogánykor örökségét, a régi nemzeti mondákat, s melléjük újakat fejlesztett, a nemzet hőseinek, elsősorban a nagy Árpád-házi uralkodóknak életsorsából, s fönntartotta a líra egy ősi fáját, a szerelmes éneket – ez utóbbinak jellemére már a műfaj poétikusan hangzó nevéből: virágének, következtethetünk. Ennek az epikának és lírának, mint írásban meg nem rögzített költészetnek, szinte teljesen nyoma veszett, a ránkmaradt törmelékekből messzemenő tanulságokat levonni nem lehet. Az írásban megkötött irodalom szerzetesek munkája volt, a papság és még inkább az apácák számára – afféle kolostori irodalom, az egyetemes középkori szellemvilág magyar lecsapódása. S éppen az nem volt benne, amit mi keresünk: valami a magyar psychéből. De helyenként, egyik-másik vallásos énekünkben különös hangok csendülnek meg, s belőlük valami eredeti muzsikát hallunk ki: a magyar himnusz szerzője, a Szűzanyát és a magyar szenteket dicsóítva, nem az egyház álláspontjára helyezkedik, hanem a magyarságéra: Szűz Máriát és az Árpád-ház szentjeit a magyar nemzet védelmezőinek nézi s oltalmat esd tőlük a magyarság számára a fenyegető török veszedelemben.

Itt meg kell állnunk egy pillanatra, mert ezekből a magyar szellemű himnuszokból a magyar irodalomnak egy általánosan jellemző vonása revelálódik. Itt nem egyszerűen az történt, hogy egyik-másik szerzetes szívében lobot vetett a magyar érzés, s ez magyar szellemet lopott a keresztény jellegű vallásos lírába, itt mélyről föltörő, egyetemesen ható erő dolgozott, a faji érzés és a nemzeti gondolat, amely az egész magyarság érzésvilágát determinálja. De determinálja költészetét is, s ami itt először, szórványosan jelentkezik, az innen kezdve jellemző lesz irodalmunkra egész életén át. A magyar irodalom megtelik hazafias érzéssel, az átjárja mindenféle nyilvánulását, olyan mértékben, mint egy más irodalomét sem. Nemcsak relatíve gazdag a magyar hazafias költészet, hanem akárhányszor hazafias színt öltenek a költészet egyéb nyilvánulásai is, még a szerelmi líra is, s nagy eposzainknak, Zrínyi Miklós gr. *Szigeti veszedelmétől* (1651), Arany János *Toldi* trilógiájáig (1879), nagy regényeinknek Dugonics András *Etelkájától* (1788), Herczeg Ferenc *Élet kapujáig* (1920), nagy tragédiáinknak, Katona Bánk bánjától (1822), Herczeg *Híd jáig* (1925) éltető eleme századokon át a nemzeti gondolat. Sőt még élesebb világításba állíthatjuk ezt a tételünket: a magyar költészetnek legnagyobbyszerű, legértékesebb alkotásai éppen azok, amelyeknek fogadásába belejátszott a hazafias érzés, s minden nagy költőnknek, lírikusnak, epikusnak, regényírónak, drámaírónak egyaránt, művészete a nemzeti szellemű, hazafias jellegű költészetben tetőződött.*) Akkor adták a legnagyobbat, amikor faji érzésükből merítették. Erre, ilyen mértékben, más iro-

*) Az egy kivétel Petőfi; az ő szerelmi lírája még nagyobb érték, mint hazafias költészete.

dalmakban nincs példa, ez a magyar irodalom sajátos vonása. De még ezt a megállapítást is kiterjeszthetjük szélesebb körre. A magyar érzés nemcsak a költészet világában élt és hatott ilyen elemi erővel, még a tudományos életben is szerepelt ösztönző mozzanatul. Volt korszak a magyar tudomány történetében, a XVIII. és XIX. század fordulója, mikor a tudósok is azért írtak, hogy a nemzeti szellemet erősítsék, s még egy matematikai munka előszavából is az olvasható ki, hogy szerzője, Dugonics András – aki épp úgy szerzetes volt, mint a középkor magyar-érzésű himnusz-írói – a német uralkodó germanizáló törekvéseit akarta paralizálni könyvével. Íme, a hazafias érzés ereje, annak minden irodalmi törekvést hatalomba ejtő varázsa, aminek első föl villanását már a középkorban meglestük, uralkodó marad irodalmunkban mindvégig, s ez egyik, talán éppen a legfontosabb, megkülönböztető vonása a magyar irodalomnak.

A mohácsi vész (1526) után vagy két századon át a nemzet élete örökös küzdelem – két ellenséggel. Keletről a török küldte hazánkra végeláthatatlan seregeit, nyugatról a német akarta összeroppantani az országot s beleolvasztani a Habsburgok birodalmába. A nemzet elszántan védekezett – sa német ellen talán még nagyobb hévvel, mint a török ellen – mert érezte, hogy ha sorsának kockája akár jobbra, akár balra dől, akkor vége Magyarországnak. Érthető, hogy midőn Damokles kardjaként ott függött a nemzet fölött a végenyészet veszedelme, íróinak képzeletét is mindig a magyar jelen és a magyar jövő problémái irányították: a magyar sors szolgáltató tárgyát a lírikusnak és az epikusnak egyaránt, a magyar ének kétszáz évig a nemzeti gondolat súlyos kérdéseivel vesződött s egészen benne élt a magyar életben. A magyar költőt nem érdekelte más, mint a magyar világ, a föld golyóbisán nem volt számára más terület, mint a Kárpátok övezte hatalmas félkör.

Ez az immanens magyarság lassanként annyira belegyökerezett a magyar psychébe, hogy jellemző maradt innen kezdve az egész magyar irodalomra, s ami a XVI. és XVII. század irodalmában a korviszonyok természetes következménye volt, az a későbbi századok irodalmán mint sajátos nemzeti vonás jelentkezik. A magyar költészet, még mikor legmagasabbra emelkedett is, a XIX. század derekán, a Nyugat költészetéhez mérve, tárgyait és fölfogását tekintve szűkkörű volt. Akadt egy pár kivételes szellem, aki kiemelkedve a magyar haza édes öléből, fölszárnyalt a magasba s ott, elszakítván a nemzetéhez, fajához kapcsoló szálakat, az egyetemes emberi problémákat ragadta meg, de ez kivétel. Költészetünk, a maga egészében, mindig a magyar földhöz, a magyar élethez tapadt, s a sajátos magyar problémák vonzókörében maradt. Érdeklődése nem ment túl a „magyar glóbusz”-on. Gyöngesége ez, de egyben érdeme is,

hiszen minden költő egy-egy Antaeus: ihlető erőt az anyaföldből merít. Ennek az immanens magyarságnak legkifejezőbb szimbóluma legnagyobb lírikusunknak, Petőfinek emberi pályája: Petőfi, a leggazdagabb skálájú és legváltozatosabb tárgykörű magyar lírikus, nem járt az ország határán túl.*) S amint élete mindvégig magyar földön folyt le, akként költészete is minden ízében és minden indítékában magyar. S gondoljunk vele szemben a németiség legnagyobb lírikusára, a sokat utazott Goethére, akinek költészete a szubjektív elemek mellett egyetemes emberiekkel van telítve: a két nagy lírikus ellentéte jellemző egyszersmind a két nemzet irodalmára is.

S a líránál is fokozottabb mértékben mutatja ezt a sajátos magyar vonást a regényirodalmunk. A regény, ha több akar lenni pusztá szórakoztató olvasmánynál, akkor vagy az emberi életet, vagy az emberi lelket varázsolja szemünk elé. Az előbbi esetben egy darab művészi kikerékített élet, a múlt hű tükre, vagy a jelen társadalmi problémáinak, törekvéseinek, küzdelmeinek rajza, az utóbbi esetben adalék az emberi lélek rejtélyes természetéhez. Az igazi regény mindig ezeken a területeken mozog, történeti, társadalmi vagy lélektani regény. E három regényfajt a nemzeti érdek, a nemzeti sajátságok szempontjából határozott ranglétrába lehet állítani. Legfölül áll a történeti regény, ez a legnemzetibb. A jelenben, a múlthoz képest, mindig van valami nemzetközi, ha más nem, az életfölfogás és életformák közössége a különböző nemzeti társadalmak között. A nemzeti psychék eltérő voltát némileg paralizálja a nemzetközi konvenció, az egyező divat, az egyező szokások, az egyező életmód. A messze múltban ezek a külső, egyébként is kevésbé jellemző vonatkozások elhalványodnak s így fokozott erővel emelkednek ki a sajátosan nemzetiék. Másfelől a jelen életében, különösen, ha annak képét a költészet tükrében mutatják be, inkább a társadalmi problémák kerülnek előtérbe, a múlt világából azonban rendszerint a nemzet nagy problémái ragadják meg a figyelmet. A múltat életrekeltő történeti regény tehát koncentráltabban nemzeti, mint az, amely a jelenből merít. A társadalmi regény már kevésbé az, de még mindig több alkalmat ad szerzőjének a nemzeti érdek érvényesítésére, mint a lélektani. Ezt az ember lelkivilága érdekli, azok a kedélymozgalmak, amelyek az egyénben a külvilág hatására megindulnak – s ezeket a mozgalmakat színezi ugyan bizonyos mértékben a faji jelleg, az az emberi lélek-szövedék azonban, amelyben végbemennek, nagyjában minden művelt nemzet fiánál azonos, s az élet-helyzetek is annyira egyformák mindenütt, hogy a belőlük kisarjadt lélektani problémák ugyanazok, örök emberi, mindenütt egyaránt izgató kérdések. A társadalmi kérdések már sajátosabban

*) Egy ízben ugyan eljutott az ország határához közel fekvő Grácba, de nem a maga jószántából, hanem mint közkatona az ezredével.

nemzeti színezetűek, s a miliórajzuk mindig az illető nemzet viszonyait tükrözi.

Ha most az imént adott megállapítás világánál tekintjük a magyar és a külföldi regényirodalmat, két igen érdekes, irodalmunkra rendkívül jellemző megfigyelést tehetünk. Az egyik az, hogy a lélektani regények arányszáma a társadalmiak és történetiek számához képest a magyar irodalomban feltűnően alacsony, sokkal alacsonyabb, mint a nagy nyugati nemzeteknél, kivált a franciáknál. A magyar íróvilág tehát jóval nagyobb buzgalommal műveli, mint a külföldi, a regényeknek azokat a fajait, amelyekben a nemzeti karakter és a hazai világ jellemzően megnyilatkozik, s elhanyagolja, sokkal inkább, mint nyugaton, az egyetemes érdekű, a faji vonások föltüntetéseire kevésbé alkalmas lélektani regényt. A másik megfigyelés egy még kiáltóbb ellentétre mutat rá. A külföldi regényirodalom legjelesebb termékei, a nagy angol, francia és orosz regények, szinte kirekesztőleg a társadalmi vagy lélektani regények során bukkannak föl, a legjelesebb magyar regények viszont jórészt a történeti regények között találhatók, s nemcsak a régibb, XIX. századbeli íróinknál, Jósikánál és Keménynél, hanem a legnagyobb élő regényírónknál is, Herczeg Ferencnél.

Ezt a kettős megfigyelést irodalmi törvényszerűség formájába öntve: a magyar költészet minden más nemzet költészeténél nagyobb mértékben immanensen nemzeti; költőink lelki világát majdnem egészen kitölti a magyar gondolat, műveik állandó tárgya a magyar élet, problémakörük a magyar viszonyokban, a magyar lelki struktúrában gyökerező kérdések. Még azok a regényíróink is, a XIX. és XX. század nagy egyéniségei, akik mint *emberek* széleskörű műveltségükkel és egyetemes érdeklődésükkel magasabb nézőpontból, mondjuk európai távlatból tekintették az életét, mint *írók* legszívesebben a magyar nemzet múltjához és jelenéhez fordultak indítékokért, s legnagyobb remekeiket éppen akkor alkották, mikor a magyar eszmevilágból merítettek. Miért? Mert a magyarság, a magyar föld, a magyar faj, a magyar élet a szívügyük volt.

Vegyük föl újra a történeti fonalat. A XVI. és XVII. század nagy erőfeszítései után a XVIII. században beállott a természetes reakció. A nemzet kifáradt, kimerült, pihennie kellett: kiheverni a sebeket és erőt gyűjteni a jövőre. Lehajtotta tehát fejét a nyugalomnak arra a bársonypárnájára, amelyet az uralkodó kínált neki s a Habsburgok kétfejű sasának árnyékában ellankadt a magyar nemzeti eszme, s vele elnémult a magyar irodalom is. De a század vége felé kirobbant az időközben erőre kapott nemzeti érzés, még pedig – s ez jellemző lesz szellemi életünkre – legelőször az irodalom terén. Nem politikus, hanem író volt az, Bessenyei György, aki először irányította a figyelmet a nemzeti politikára, s ugyan-

csak Bessenyeivel indult meg a modern magyar irodalom, s virágzott ki a két század fordulóján. Irodalmunknak ez a félszázada, Bessenyeitől Vörösmartyig (1772-1825), gazdag, eleven, mozgalmas, de inkább közműveltségi, mint esztétikai a jelentősége. Kevesebb benne az érték, de többet árul el a jelleméből – s számunkra most ez is érdekes.

Az első vonás, ami föltűnik e kor irodalmán, az a sajátos vereté, arisztokratikus jellege. Művelői nem a nép köréből kerültek ki, mint a XVI. század írói, a vándor lantosok, iskolamesterek, prédikátorok, diákok, nem is főurak közül, mint a XVII. században, hanem a gyökeres magyar nemesség és a katolikus papság sorából, abból az osztályból, amelynek kezében az ország sorsa volt. Nemesek és papok szolgáltatták az olvasóközönséget is: ez az irodalom a kiváltságosak irodalma.

Idő jártával az író világnak is, a közönségnek is megváltozott az összetétele: mindjobban eltolódott a polgári osztály felé, de magának az irodalomnak arisztokratikus, vagy mondjuk helyesebben: úri jellege megmaradt a legújabb időkig. A magyar irodalom a XIX. század egész folyamán úri irodalom; eleinte összetételében is az: irodalmunknak mind a művelőit, mind élvezőit az úri osztály szolgáltatta; később is, az íróvilág demokratizálódása idején, maga az irodalom megmarad anyagában és szellemében úrinak. Az írókat és a közönséget a múltból szinte kirekesztőleg a nemzet nagyjainak sorsa érdekli: uralkodók és az ország vezetői szerepelnek a verses regék, regények és drámák hőseiként, s ha a jelen világában játszatják le az írók a cselekvényt, főúri kastélyok és nemesi kúriák életét rajzolják: az érdek itt is, amott is az úri osztály életmozgalmai felé irányul. A polgári osztály legfőllebb epizód-alakokat szolgáltattat – a „bürgerlicher Epos” és a „bürgerliches Schauspiel” irodalmunkban a legújabb korig szinte elképzelhetetlen s a jelenben sem gyakori.

A polgárság helyett a nép, a magyar paraszt jut szerephez irodalmunkban, már korán, még a XVI. században. Sűrűbben azonban csak a XIX. század elején bukkan föl; innen kezdve gyakoriak a paraszthistóriák, azok a történetek, amelyek egészen a nép körében játszódnak le, sőt a század derekán egy sajátos magyar műfaj alakul ki, a népszínmű: olyan dráma, mely a nép világát és a nép életét viszi színre a maga jellemző, tipikusan népies vonásaival. Az a mód, amint íróink a népet beállítják, az az érzés, amellyel sorsukat a cselekvényen át kísérik, igen jellemző irodalmunkra – igen érdekesen világítja meg arisztokratikus szellemét. A magyar író a néppel szemben igazi úr, fölötte áll, de megértéssel, szeretettel tekint le reá. A nép fia helyzeténél fogva gyöngébb, mint ő, tehát védi, támogatja, de – és éppen ez olyan jellemzően arisztokratikus – jóindulata pusztán társadalmi téren érvényesül, politikai tere nem csap át. Mély emberszeretetet és igazi humanizmus, amely azon-

ban nem felejt, hogy alacsonyabb társadalmi osztályhoz tartozik a paraszt: ez a magyar irodalom álláspontja a néppel szemben, demofília, de nem demokrácia – ez az utóbbi csak kivételesen kér hangot. S hogy ez az arisztokratikus szellem, amely végigvonul a XIX. század irodalmán, mennyire benn gyökerezik a magyar lélekben, annak csattanó bizonyága az, hogy mikor először foglal állást magyar író az úr és a paraszt viszonyának kérdésében, a XVI. század derekán, fölfogása mindenben, még a legkisebb színárnyalatban is, teljesen megegyezik XIX. századi íróársaiéval. Heltai Gáspár, a XVI. század egyik legnagyobb magyar moralistája, 1566-ban kiadott aesopusi meséihez tanulságokat függesztvén, bennük ismételten, nyomatékkal, lelkükre köti a nagyuraknak, hogy bánjanak emberségesen jobbagyaikkal, ne nyúzzák őket, ne rakjanak rájuk elviselhetetlen terheket, de épp oly nyomatékkal figyelmezteti a szegénységet, hogy ne zúgolódjék, érje be a neki jutott sorssal, ne avatkozzék az xirak dolgába, ne iparkodjék politikai szerepet játszani, mert az ország vezetése az urak dolga. S ezt nem főúr mondja a jobbagynak, nem is vagyonos köznemes, hanem egy szegény prédikátor, maga is a joggatlan néposztály sarja!

A magyar irodalom jellemző vonásai közül még egy másikat is revelál a XVIII-XIX. század fordulójának irodalmi termése. Ez a gyakorlatiasság. Az irodalmi alkotásoknak ezidétt a művészi célon kívül rendszerint van egy másik céljuk is: nemcsak a szívre akarnak hatni, hanem az akaratra is, nemcsak a képzeletet akarják foglalkoztatni, hanem az érzelmet is. Az irodalmat nem önmagáért művelik, hanem azért a haszonért, amely belőle a közre hárul. De ez a gyakorlatiasság valami egészen különös módon érvényesül a költői művekben, szinte azt mondhatnám: magyarosan. A magyar irodalom egészen más gyakorlati célokat szolgál, mint a külföldi, és másként szolgálja őket. Nem afféle moralizálás az, amit adnak; az erkölcsstanító törekvés, a jóra való nevelés célzata – a középkornak s az újkor elejének ez a hagyománya, amely külföldön késő századokig fönntartotta magát – nálunk csakhamar kiszorult a költői művekből s később efféle tendencia csak elvétve jelentkezik bennük. A magyar irodalomnak megvannak a maga külön céljai, s azok mind nemzeti létével kapcsolatosak: az irodalom belekapcsolódik a magyarságot fönntartó és fölvirágoztató eszközök közé. Eleinte, Besse nyeiék korában, a XVIII. század utolsó negyedében a magyar nyelv ki-művelése az irodalom célja, mert a kor ideológiája szerint a nyelv a tudomány kulcsa, s a tudomány fejlettsége, elterjedése alapja a nemzet boldogságának. Kazinczy Ferenc a XIX. század első negyedében új eszményt csatol Besse nyeiéhez: az irodalom által kicsiszolódik a nemzet ízlése és emelkedik műveltsége. Majd 1825-től kezdve, nemzeti költészetünk föllendülése idején, új meg új hivatást vállal irodalmunk, más természetűe-

ket, mint az előbbi korban, de még mindig szoros kapcsolatban a nemzet érdekével. Vörösmarty epikája vigasztalni akarja nemzetét. A jelen sivárságán, a jövő reménytelenségén kétségbeesett magyar elé fölidézi a dicső múlt ragyogó képeit – nem biztatásul, hisz erre nincs alap, csak búfelejtőül: a jelen fájdalját enyhítse az a tudat, hogy voltak hosszú századok, mikor nagy volt a magyar, hatalmas a nemzet. Petőfi a negyvenes években új célt tűz az irodalom elé. Figyelmezteti költőtársait, hogy „nagy munkát vállal az magára, ki most most kezébe lantot vesz.” A nagy munka, a nagy föladat: előbb előkészíteni azokat a reformokat, amelyek a kor szellemében átalakítják az ország ezeréves alkotmányát, azután felszabadítani a nemzetet a németiség évszázados elnyomásából. A szabadságharc izzó levegőjében (1848-1849) harcra tüzelik a költők honfitársaikat, s mikor elzúgott a vihar, s a magyarság eltiporva osztrák bilincsen a porban hevert, az irodalom újra célt vált, hozzásimul a nemzet akkori lelki szükségletéhez: Arany János, Tompa Mihály s a lírikusok bátorítják a csüggedőket, hol óvatosan allegóriákban, hol nyíltan hirdetve, hogy eszme él s előbb-utóbb diadalt arat, Jókai Mór, dicsőítve regényeiben a magyar jellemet, a magyar nagyságot, fölkelti és fölfokozza a magyar önérzetet.

Íme egy teljes századon át, irodalmunk életének legmozgalmasabb, legértékesebb korszakában, az irodalom kiterjeszti hatása körét esztétikántúli területekre – nem átalja magára venni a gyakorlatiasság jegyét. De mennyire más ez, mint a külföldi irodalmak tendenciózus törekvései, mennyire más, mint a középkori vagy akár a XIX. századi angol írók (Thackeray) moralizálása! Az irodalom nálunk nem az egyetemes keresztény morál, hanem a magyar közműveltség és a nemzeti etika szolgálja.

S amint mások a magyar irodalom gyakorlati céljai, akként más az a mód is, amiért ez a gyakorlati tendencia irodalmunkban érvényesül. Amott a külföldi irodalmunkban ez a második, gyakorlati cél gyakran előtérbe tolakszik, elnyomja vagy háttérbe szorítja a művészt, úgyhogy csakhamar fölharsan ellene a romantikusok csatakiáltása, a *l'art pour l'art*, a művészetek öncélúsága: nálunk a nemzeti jelleget öltött gyakorlati cél mindvégig megmarad a második vonalban, s nem felejtve járulékos voltát, alárendeli magát a műalkotások igazi hivatásának, a művészi hatásnak. Bármilyen hatást váltanak is ki a művészi mellett a magyar műalkotások, ez a hatás nem megy amannak a rovására, nem csökkenti, nem gyöngíti a művek esztétikai értékét, s irodalmunk nem veszít értékéből akkor sem, ha a *l'art pour l'art* szemszögén át nézzük. Vajjon nyer-e azáltal, hogy a tiszta esztétikum mellett közműveltségi, nemzeti, sőt politikai resonanciája is támad – az olyan kérdés, amelyre mi, magyarok, csak igennel felelhetünk.

A gyakorlati cél s annak harmonikus belesimulása a művészi hatásba, érdekesen jellemző irodalmunkra, de egyben ereje is, mert látszólag ellentétes követelményeket békít össze.

Az irodalmi fejlődés rendjén, egyre följobb és följobb emelkedve a századok fokain, elérkeztünk az 1825-ik évhez. Csodálatos év ez a magyar szellem életében: egyszerre adta nekünk Széchenyi Istvánt, az új Magyarország megteremtőjét, és Vörösmarty Mihályt, az új magyar költészet első harcosát. Nyomukban az irodalomnak olyan föllendülése következik be, amely a lendület erejére és rohamosságára nézve a magyar szellem történetében páratlan – hasonló méretű föllendülést a nagy európai nemzetek irodalmi is csak egy-egy ízben értek meg, s az egyikük életében sem ismétlődött meg. Bekövetkezett akkor nálunk is az, ami a görögöknél Perikles idejében, a rómaiaknál Augustus uralma alatt, az olaszoknál Dante korában, az angoloknál Erzsébet alatt, a franciáknál a XVII. században, a németeknél a XVIII-XIX. század fordulóján: irodalmunk egy-két évtized alatt a virágzásnak addig nem is sejtett teljébe borult s ebben a színpompában ragyogott egy emberöltőig. S a magyar irodalomnak ez aranykorszaka, a XIX. század közepe, egy tekintetben még a külföldi irodalmak arany századainál is csillogóbb képet mutat: nálunk erre a korszakra, vagy egy félszázad idejére, összezsúfolódtott a legnagyobb magyar íróművészek teljes sora, a legjelesebbek közül nem hiányzik egy sem. Ott van három legnagyobb költőnk, Vörösmarty, Petőfi, Arany, három legnagyobb regényírónk, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Jókai Mór, két legnagyobb drámaírónk, Katona József és Madách Imre – sőt volt ebben a korszakban egy pentas, 1844-től 1849-ig, mikor e nyolc nagyság egy kivételével mind élt és alkotott. Milyen körülmények szerencsés összejátszása idézte elő ezt a nagyszerű eredményt? – meddő kérdés, ki tudna az idő méhébe pillantani! Adjunk hálát Istennek, hogy fölhozta reánk ezt a tüneményes korszakot, amelyben beért századok vetése és a magyar szellem kitermelhette legnagyobb hőseit.

Irodalmunk aranykorából nem merek, amint a régibb korszakoknál tettem, valami egyetemesen jellemző vonást kiolvasni; nem merek, noha csábítanak reá a kor irodalmi jelenségei, következtetni irodalmunk egészének relatív értékére s arra a jelentőségre, amely a magyar irodalmat az irodalom egyetemes életében megilleti. Csak egy vonását emelem ki e századközepi nagyszerű irodalomnak, s ez sem vezet új megállapításra, pusztán betetőzi a régibbeket: irodalmunk jellemző vonásai, amint sorban föltűntek az egymást váltó korszakokban, ekkor, az aranykor költői termésében, együtt, egymás mellett, sőt egymással összeolvadva jelentkeznek, majd minden irodalmi alkotásra rányomva a sajátos magyar bélye-

get. Ennek a páratlan kornak irodalmi termése tehát nemcsak érték tekintetében csúcspontja a magyar irodalomnak, hanem magyarság tekintetében is: itt nyilatkozik leghatározottabban, legjellemzőbben a magyar szellem, a magyar érzés- és gondolatvilág. Ez a kapcsolat nyilván nem véletlen – csak az a kérdés, melyik a két jelenség közül az ok és melyik az okozat.

Befejezésül, ahelyett, hogy megrögzíteném irodalmunk jellemző vonásait, felsorolva még egyszer mindegyiket, megpróbálom megjelölni közülük azokat, amelyek alapjai a többinek, amelyek tehát centrális jellegükkel irodalmunk lényegére világítanak rá. Okviszonyt akarok statuálni közöttük, összefüggéseket keresek, egységet akarok vinni a sokféleségbe.

A jellemvonások egyik része szinte magától áll össze szilárd rendszerbe, s ennek tengelye a faji érzés. A faj szeretete, a faji összetartozás tudata – ez a már primitív műveltségi fokon is elemi erővel támadó érzés – ez az a gyökér, amelyből mind a nemzet lelki tulajdonságai, mind a nemzeti lélek megnyilatkozásának, az irodalomnak jellemző vonásai kiágaznak. A faji érzés és továbbfejlődése, a nemzeti érzés, amely nem más, mint amaz kibontakozva és megtelve erkölcsi tartalommal, ezek determinálják egyik irányból a magyar irodalom karakterét. A faj és a nemzet érdeke lesz gondolatvilágának központi eleme, a nemzeti gondolat, mint az álló csillagok a bolygókat, a maga vonzókörébe kényszeríti az irodalom egyébirányú megmozdulásait is, s az a hazafias színezet, mely a legkülönbözőbb jellegű és tárgyú magyar irodalmi terméken rajta csillog, nem kívülről rákent festék, hanem természetes reflexe a lélekből kisugárzó érzésnek – nem rouge, hanem a hamvas arc üde, egészséges pírja. A nemzeti gondolat uralma fejt meg irodalmunk immanens magyarságát, érdeklődési körének megszűkülését a magyar világ és magyar szív, a magyar élet és magyar psyche kérdéseire – viszont ennek az immanens magyarságnak következménye egyfelől a múltbanzés, az elmerülés a nemzeti história dicsőséges, zivataros századaiba, másfelől a fokozott érdeklődés a nemzet jelene és jövője iránt: amaz irodalmunk föltűnően erős történeti, emez épp oly erős gyakorlati jellegét magyarázza. Irodalmunk szívesen vetíti vászonra a múlt eseményeit, mert belőlük egy hatalmas nemzet, egy nagy birodalom képe rajzolódik ki, s a nemzeti gondolat ereje önti el rajtuk fényét; ha meg a jelen világát mutatja be, gondol a jövőre s hogy biztosítsa azt a nemzetnek, meg akarja erősíteni a nemzeti lét két legerősebb pillérét: a nemzeti közműveltséget és a magyar érzést.

A jellemvonások második csoportja már nem ilyen homogén, de ezek között a vonások között is van egy Primarius jellegű; ez a vonás, a legmélyebben gyökerező, fajunk úri voltához kapcsolódik. Lovon termett

nemzet a magyar, lovat áldozott isteneinek, nem sertést, juhot és bikát, mint a római, ló volt nyilván a totem-állata is – s a ló minden időben az úriság szimbóluma. Ez az úriság az irodalomban egyfelől mint arisztokratikus szellem jelentkezik, a nagyok, a hatalmasak tiszteletében, másfelől mint demofil fölfogás a nép iránti jóindulatban: szereti, pártul fogja, mert érzi, hogy védelemre, gyámolításra szorul. Sőt még irodalmunk nagyfokú relatív eredetiségében is talán szabad fölismernünk ennek az úri jellegnek valami következményét: mintha a magyar irodalomban az az úri büszkeség dolgoznék, amely meg akarja mutatni, hogy nem szorul másra, hogy boldogul a maga erejéből.

Faji érzék és úri fölfogás – ezek a magyar irodalom lelkiségének legmélyebben fekvő rétegei. Mind a kettő, valamint a többi is, amelyek belőlük fejlettek, karakter-vonás. Vajjon szabad-e még egy, utolsó lépéssel tovább mennünk, s ebből a magyar irodalomra vonatkozólag egy olyan következtetést levonni, amely megint, s még határozottabban, szembeállítja a művelt nyugati irodalmakkal? Megteszem a kísérletet. Mi nyilvánul a legszembetűnőbben a magyar irodalom egészében, – egészében nem egyes alkotásában, – mi rajzolódna ki azon a fényképlemezen, amelyre sorjában lefotografálnók az egyes magyar irodalmi termékeket? Nem az, ami a külföldi irodalomról. A francia irodalom megkülönböztető vonása a szellem, a németé a kedély, az angolé az értelem, a spanyolé az előkelőség, az olaszé a temperamentum – a magyar irodalom sajátos vonása, hogy termékeiből elsősorban és mindenek fölött a magyar faj *jelleme* tűnik ki.

Bevezető fejtegetéseimben hangoztattam, hogy nem értékeket keresek, hanem jellemvonásokat. De vajjon nem érték-e az az irodalom, amely ilyen határozott szellemű és ilyen sajátos jellemű? Nem volna-e méltó arra, hogy magához emelje a művelt Nyugat? Annál több joggal várhatjuk ezt, mert irodalmunk sok százados élete alatt, kivált az utolsó száz évben, egész sorát termette az olyan műveknek, melyek művészi erejükkel is méltán illeszkednek bele a világirodalomba.

